

Themutne politike talal o komunismo

Elena Marushiakova, Veselin Popov

Generalo trujalipen/konteksto thaj specifikone karakteristike | Thanjaripen le phirutne romengo | Sigjaripen le integraciako | Kulturalo thaj istorikano molipen | Organizacije – o “romano miškipe” and-i Jugoslavija | Publiko integracia thaj/vaj asimilacia

➤ O agor le Dujto Lumjako Maripnasko dikhla o biandipen kodolesko so sas anavjardo sar “socialistikano bloko” ande jekh bari rig le Evropaki, kaj živelas jekh baro gin/numero romengo. Jekhvar le neve komunistikane ideologiasa, kerde pes saste socialo thaj ekonomikane paruvipnata ande kadala thema, save učharde sarre populacian, dikha athe vi le romen. Mamauj e sajekhutne/khetane ideologikane parametrja, e politike save dikhenas le “gypsyuren” na sas identiko, sas diference, bazime p-e modelura andar o nakhlpe thaj pe themutne strategije. O maj baro res le politikengo le themengo sas o integrimos and-i societeta, kaj ande varesave thema reslo k-o nivelo le cirdipnasko karing asimilacia.

ANGLOALAV

O agor le Dujto Lumjako Maripnasko thaj e berša palal adava andine zurale zurale paruvipnata and-e thema le Divesutne Evropake. E thaneske komunistikane partjura resle k-o šerutnipen le themesko and-i Polša, Česoslovakia, Ungro, Rumunia, Bulgaria, Jugoslavija thaj Albania, zurale ažutipnasa katar i Sovietikani Unia thaj thode sasto kontrolo ande sarre umala le publiko živipnaske. Jekh nevo politikano sistemo vazdinilo, savo, žandoj pala lesko vakaripen, sas definime sar “socialisto”. Kerde pes saste socialo thaj ekonomikane paruvipnata, nesave andar lende dikhindoj le “gypsyuren”, save pe verver nivelura thaj ande verver periode sas targeto/res le aktivo politikengo le guvernoske.

GENERALO TRUJALIPEN/ KONTEKSTO THAJ SPECIFIKONE KARAKTERISTIKE

Kana vakerele pes pal-o “socialistikano bloko” and-i Divesutni Evropa, butivar patjal pes kadala alava dikhen jekh monolitiko totalitarno sistemo, direkto telal

o šerutnipen le Moskovako, kaj kerelas pes jekh khetani politika ande sa e umala. Ži jekhe varesave niveloste kadaja sas i situacia, ama sas panda but diference thaj specifikone karakteristike kašnar kadala thema. O monolitiko jekhipen la themengo andar i Divesutni Evropa, kaj kerdesas les e komunistikane partjura phagla pes karing o agor le beršesko

1940 and-i Jugoslavija. And-o 1950 i Albania astarda te lel pesko drom. Vi kaj ačhili membro le Tratatovski katar i Varšava thaj le Comecon-eski, i Rumunia ande but aspektura sikavda – pe jekh maj tikno nivelo – jekh varesavi “independenca”. Varesave nuancenca, kadaja sikavdili vi and-e aver thema le Divesutne Evropake. [III. 1]

III. 2
Coppersmith, Romania, and-o 1956.
(e G. Lükö, katar Fraser 1992, p. 280)

III. 3
Ursari (ričhinarja), Bulgaria.
(e Rolf Bauerdickestar, katar Guy 2001, p. 328)

III. 4
Butjarne angaresa, Bulgaria.
(e Rolf Bauerdickestar, katar Guy 2001, p. 328)

III. 5
Sastrarja andar Meteol, Romania
(katar Djurić / Becken / Bengsch 1996, p. 184b)

III. 6
Džambaša, Romania.
(katar Djurić / Becken / Bengsch 1996, p. 184b)

III. 7
Kerune karamidenge/brikurenge Craiova, Romania. (katar Djurić / Becken / Bengsch 1996, p. 184b)

De fakto, našti te vakeras pal-o isipen jekhevaresave generalo modelosko vaš e thema andar i Divesutni Evropa, special and-o umal e androne themutne/nacionalo politikako. K-i morthi, k-o ideologikano nivelo, sas jekh totalo jekhipen uniteta, thaj svako them phenelas ke leski themutni politika si bazime pe “principura le marksism-leninismoske”; ama and-o čačipen e butja sas aver.

Generalo vakerindoj, sas duj modelura themutne politikenge and-i Divesutni Evropa, save šaj te oven definisarde sar “etno-nacionalo” thaj “post-imperialo”. I angluni sas and-i Polša, Ungro, Rumunia, Bulgaria thaj Albania (vi i Čexoslovakia šaj te ovel thodi ande kadava grupo, ama varesave rezervenca – sas jekh federalo them, kerdo andar duje themende). Ande kadala thema

sas jekh nacia (and-i Čexoslovakia sas duj) savi sas i baya vaš o keripen jekhe “naciako them” thaj “seljorrja/minoriteta” (e aver tikneder komunitura, sargodi sas vo anavjarde and-e verver thema). O dujto modelo (“post-imperialo”) isi karakteristiko vaš i Sovietikani Unia thaj Jugoslavija. Athe, barem oficial, nana sas jekh “šerutni” nacia thaj ni seljorrja/minoriteta, ama jekh buxli jerarxikani struktura nacionalo/etnikane komuniturengi pengere vaj bi pengere themikane/administrativo formacijenca, kidine ande jekh nevo, “bareder” tipo formaciako – “e sovietikane manuša” thaj “jugoslavura”.

Ama, kaj sas verver droma le themikane politiken save dikhen le romen ande thema le Divesutne Evropake, kadava na sikavel ke našti arakhas khe-

tane principura, regulacije thaj modelura. Kadala khetane karakteristike jekhe themutne politikake savi dikhel e romen, sargodi ovena e diference thaj e specifitetura ande lengo keripen, isi generalo indikativo vaš e roma and-i Divesutni Evropa pe jekh žandi perioda (maškar o agor le Dujto Lumjako Maripnasko thaj i “paruvipnaski balval” katar o agor le beršesko 1980 karing orde).

THANJARIPEN LE PHIRUTNE ROMENGO

O thanjaripen le romengo isi jekh tipikalno misal kombinaciako maškar e khetane thaj e specifiko politike andar e themikane politike andar e thema le Divesutne Evropake. So isi khetano ande kadava

III. 8

Ande nesave regionura le divesutne Evropake e roma panda keren butja save na mangel jekh sadajekh ačhavdo than. E phirutne butja ande jekh baro grado ačhile živde mamuj e akcije le komunisto regimurenge vaš o thanjaripen le romengo thaj mamuj o generalo drom karing i sedentarizacia. Ži avdives, misaljake, isi ričhinarja save sikaven pengere životren le turisturenge po khoti le Kale Derjavaki, thaj džambaša.

(amboldino katar Gronemeyer / Rakelmann 1988, p. 138)

III. 9

“And-o Ungro isi jekh tikno numero kooperativengo sastrjarjenge kaj keren buti roma vaš pende. E sastrjarjengi kooperativa katar Nogradmegyer, misaljake, isi andar 1951. and-o gav bešenar roma petalarja thaj bašavarja, solduj grupe kerde i kooperativa perdal jekh lungonevramako proces, thaj avdives kerel but butja/produktura.”

(amboido katar Gronemeyer / Rakelmann 1988, p. 121f.)

O THANJARIPEN LE ROMENGO: REPRESIA VAJ ASISTENCA?

I problema sar si dikhlo avdives o thanjaripen/sedentarizacia le nomadurengo and-i Divesutni Evropa isi interesanto. And-e put publikacije žantripnaske thaj manuškane xakajenge/čačipnatenge, kadaja politika isi dikhli sar o maj baro nivelo le represiako le romengo katar e komunitikane partjura. Kadava dikhhipen si peske-lilo vi nesave romane aktivisturendar andar amare divesa, ama, save aven andar romane grupura save sas thanjarde šeliberšendar. Generalo vakerindoj, and-i Divesutni Evropa vorta le romen, thaj special kodolen save sasas phirutne roma, si len jekh pozitivno dikhhipen pe politike le thanjaripnaske. Kadaja buti si maj but sikavdi kodolendar save nakhle perdal e eventura. O pozitivno dikhhipen/atitudina isi maj zuralo, misaljake, and-i Bulgaria vaj and-e thema la purane Sovietikan Evropake, desar and-i Česoslovakia thaj Polša, kaj o thanjaripen / I sedentarizacia sas kerdi represivo akcijenca (lia pes lenge e grasta haj e kodo so sas len).

Aver buti isi maj vasni kana kerav evaluacia le politikaki vaš o thanjaripen le phirutne romengo. And-i perioda katar 1950 ži and-o 1970, and-e thema le Divesutne Evropake jekh bari kriza astarda te pharjarel pirutno trajo. Liindoj and-o dikhhipen e socialo thaj ekonomikane kondicije, vorta e phirutne sas te roden oportunitetura te thanjaren pes (va te žan maj dur jekhe dopaš-phirutne trajo) thaj neve ekonomikane strategije. I aktivno interferenca le themeski avili ande jekh lačho istorikano momento (buti cerra arakhli and-i istoria le themikane politikengi vaš e roma) thaj dia baro ažitipen and-o naturalo zurjaripen le komunitetako thaj lake integraciako (misaljake perdal e diipen lovengo vužles thaj ažitipen vaš o keripen le kherengo).

III. 10

kazo isi ke o procese le thanjaripnaske (vaj, minimum te phenas, jekh baro tinjaripen le nomadismosko) le phirutne romengo sas kerdo ande kadaja perioda and-i sasti Evropa. Ama kadale procesuren and-e svako them sas len pengi partikulariteta and-e themikane politikenge save tradine len, thaj diference and-o vaxt lenge keripnaske.

Sa kadja, i vrama le astaripnaske kadale procesoski le thanjaripnaske and-e thema le Divesutne Evropako sas diferime ande jekh baro grado. Čačes ke našti phenel pes jekh precizo gin/numero, ama dašti phenel pes be maj but sar $\frac{3}{4}$ andar e roma le Polšake thaj minimum $\frac{2}{3}$ andar i sasti romani populacia andar i Sovietikani Unia sas (dopaš-)nomadura. P-e aver rig sas i Bulgaria thaj i Česoslovakia, kaj e phirutne roma save

sas and-o dikhhipen le raipnaske politikako sas maj cerra desar 5% andar i sasti romani populacia. And-e aver thema, o relativo gin le phirutne romengo sas aver, misaljake and-i Rumunia thaj Jugoslaviija e phirutne roma sas na buter desar $\frac{1}{3}$, thaj and-o Ungro thaj Albania na buter desar $\frac{1}{4}$ andar o sasto gi le romengo.

And-e sa maj but thema le Divesutne Evropake, o thanjaripen le phirutne romengo sas kerdo perdal jekh akto le guvernosko vaj i decizia jekhe partjosko (kaj sas sa jekh buti). I Sovietikani Unia, kaj jekh specialo thami/zakono na mukelas o phirutno trajo, sas o angluno them kaj lia peske jekh aktovo politika vaš o lačharipen le “problemako” le phirutne romengi. And-o 5 oktobra, 1956, o Prezidiumo le Supremo Sovietosko le USSR-sko dia jekh dekreto pe “inkluzia

le phirutne gypsyurengi ande butjake aktivitetura”. Sa kadova modelo sas aplikime vi and-i Bulgaria, kaj jekh dekreto pe “Rezolucia pe problema le gypsykane minoritetaki and-i Bulgaria” sas adoptime le Konsiliostar le Ministrurengo and-o 1958. And-i Česoslovakia dia pes jekh thami po “Thanjaripen le phirutne ženengo” nakhlo sa ande kodova berš; e ververipnata/diference si but insignifikanto. And-i Polša, palal jekh bibaxtagorutno zumavipen le guvernosko te kerel e romen te thanjaren pes voluntar and-e meste/slobodo ratutne teritorija (palal i deportacia le germaniakane populaciaki) and-o 1952, o ministro le andralipansko dia jekh rezolucia pe musajutni sedentarizacia le itineranto “gypsyurengi” and-o 1964. And-i Rumunia, specialo masure/akcije vaš i sedentarizacia le itineranto

POLŠA: EFEKTURA LE THANJARIPNAKO ZORASA

“Kana astarde o thanjaripen zorasa [and-o 1964], e autoritetura na kerde vi planura kaj te putren drom le romenge te astaren jekh nevo trajo. Na sas laĉhe beŝipnaske-thana (apartamentura) vaš lende, na buti thaj khanĉi kaj te aĉutil len te resen gradual ande jekh maj bari societeta thaj te paruvn o modelo/pattern lenge purane trajosko. Othe kaj sas dine apartamentura k-e “normalo manuša”, sigo vazdinile ĉhingaripnata. [...] ande berša kaj avile palal kodo, palal so e roma sas dosta traŝavde kaŝte maj daŝti astaren palem jekh phirutno trajo, e autoriteturen namaj sas len intereso pe lende. Kadaĵa sas kana kerdile e neve romane modelura vaš o nevo trajo. E roma astardile te keren sakofelo butjengo avrutne lovenca thaj molikane butjenca – special somnakaj, vurda, antikitetura thaj kovorĵa/ponĵave. Kodola save daŝti phirenas avrjal ŝaj bikinenas corikanes butĵa vaj bikinenas vurdona ĉorde andar e ratutne thema.”

III. 11

(katar Mróz 2001, pp. 257f.)

III. 12

“Gypsukane maj laĉhe butjarne le socialismoske”. Sofia, agor le 1940-to berŝesko, and-o maŝkarutno Ŝakir Pašov, napal MP and-i Bulgaria.

(andar e arxive katar Studii Romani, Sofia, Bulgaria)

“gypsyurengi” astardili palal 1977, kana o Centralo Komiteto le Rumunikane Komunisto Partjosko adoptisarda jekh programo vaš lengi socialo integracia. Ande kadava programo, i sedentarizacia isi jekh andar e butĵa lile and-o dikhipen, vi kaj nanaj i maj importante.

And-e aver Divesutne Evropake thema, o thanjaripen le phirutne romengo na sas regulime nijekhe specialo politikatar tradini karing lende, ama sas thodo and-o konteksto le genaralo legislaciako (o mangipen jekhe aĉhavde thanesko, jekh than butĵako th.a.). And-o Ungro, kadava proceso astarda te ovel kerdo and-i duĵto dopaŝ pe berŝeski 1950, thaj and-i Albania thaj Jugoslavia and-o 1960 thaj 1970.

Trubul phendo ke e themenge politike vaš o thanjaripen le nomadiko romengo na ingerdĵa sadajakh k-e kamle rezultura. And-i Sovietikani Unia, jekh rig andar e roma, save oficial sas thanjarde, gele angle lenge purane trajosaĵi and-o 1960, kana gradual astardile te keren neve ekonomikane aktivitetura. O phirutno trajo merel lokhorres (ama na xasardjol sastes) sa maj bute romende andar Jugoslavia. And-i Bulgaria, maj but romane grupe, vi kaj sas len jekh than thaj sas len jekh regularno buti, gele maj angle le phiripnasa and-e tate berŝivaxta/sezonura (savo sas o tradicionalo modelo vaš o phirutno trajo and-o Balkani).

E politikan le thanjaripnaski sas lan e maj tikne rezultura and-i Rumunia, kaj o ginipen/cenzuso andar 1977 deklarisa 66500 phirutne roma thaj kaj o modelo le barŝivaxtune/sezonalo nomadismosko aĉhilo ŝi and-amare divesende. [III. 2-10]

SIGJARIPEN
LE INTEGRACIAKO

I politika tradini karing e publiko integracia le romengi sas and-e saste Divesutne Evropake thema, ama lako keripen lia verver forme. Isi duĵ verver drama, save solduj si aktualno adala diveseske: o “ŝerutno” thaj o “specialo”. And-o “ŝerutno drom” nanaj specialo themikane masure vaš i socialo integracia le romengi, thaj kado si ke e roma si tretisarde and-o konteksto le ekzistento politikengo vaš i sasti populacia. O “specialo drom” tretisarel e romen sar jekh komuniteta separime specifiko problemenca, savengo laĉharipen mangenas specifiko masure.

O angluno drom isi karakteristiko maj anglal and-i Sovietikani Unia, Jugoslavia, Polŝa thaj Albania, kaj nanaj guvernoske programura special vaš e roma (ande USSR thaj Polŝa isi jekh ekscencia – o programo vaš o thanjaripen le phirutnengo). O korkoro umal le publiko živipnasko kaj o principo jekhe ŝerutne

politikako tradini karing e roma na sas aplikime sas i prezervacia thaj o bariaripen lenge kulturalo identitetako. O Teatro Romen andar USSR sas jekh andar e mai pinĵarde thaj rodine andar Moskova; sas othe 100 roma muzikalo thaj khelipnaske ansablura, telal verver institucije, thaj i romani muzika sas rekordime thaj sas but phirdi, khetanes le “gypsykane” folklorosa. I situacia and-i Jugoslavia, aktivo suportosa katar o them, isi saĵekh. Vi and-i Polŝa i situacia isi varesar saĵekh, ama ande jekh maj tikno grado. [III. 11]

And-e aver ŝtar thema (Ĉexoslovakia, Ungro, Rumuna thaj Bulgaria) sas jekh “specialo” drom and-e themeski politika vaš i publiko integraciale romengi. O isipen jekhe kasave politikane dromesko na del rigate o “serutno drom”, thaj ande but kazura i publiko integracia le romengi kerda pes and-o konteksto le generalo legislaciako. Ama vaš specialo problemura o them decidisarda ke mangen pes specialo masure/akcije. E thanjaripnaske politike vaš e roma sas numaj jekh andar e misala kasave specialo akcijengo. [III. 4]

And-i Bulgaria sas adoptime and-o 1958 i “Rezolucia pe problema le gypsykane minoritetaki and-i Bulgaria”, thaj pala’ late sas dino, and-o 1978, o dekreto “Po avindo laĉharipen le butĵako maŝkar e bulgarikane gypsyura, vaš lengi maj aktivo inkluzia and-o keripen le zurale

“GRASTA, GURUVA THAJ GYPSYURA”

“[O] Guvernamentalo Dekreto 502/1965 andia jekh planifime programo vaš o tradipen le romengo andar e mahalawe bare populacijenca andar i Slovakia thaj lengo ulavipen/dispersia ande-avere thanende andar e phuvja le Čexiake. I proporcia maksimumo kaj sas mukli te oven roma ande kasave komunitetura sas 5 k-e šel (5 procentja) [...]”

Sar ironiasa phenelas jekh rom: “Von planifisarenas ande svako gav o numero – grasta, guruva thaj gypsyura” [...]

III. 13

(katar Guy 2001, p.291)

E “ŠERUTNE” POLITIKE “SPECIALO” EFEKTURENCA: STERILIZACIA AND-I ČEXOSLOVAKIA

I sterilizacia and-i Čexoslovakia si ačaral dikhli sar jekh zuralo misal jekhe “specialo” politikako pe roma and-i Divesutni Evropa – ande kadava kazo, kodo so isi lipardo isi o dekreto le ministrosko la sastipnasko, andar 29 februara 1972, savo mukelas i voluntaro sterilizacia le žuvljengi save biandesas maj but desat star xurde mental retardime, diindoj len palal odova jekh lovikano ažutipen. Kadava dekreto, savo and-i teoria sas andr-e “šerutne” principija le politikenge (demek, na dikhelas numaj le romen), repetisarelas (ande jekh mai lokhi modaliteta) similarno norme thaj praktike and-o Sveicaria thaj and-e skandinavikane thema. Ama kadava misal sikavel ke teoretikanes e “šerutne” politike dašti ingeren and-o čačipen k-e “specialo” thaj ande but kazura diskriminatorutne rezultura. Maj sigo desat te oven aplikime k-e priviležime manuša jekhe varesave societatokere, e bimukimata/restrikcije cirden te oven thode zorasa sa kodolenge save aba si restriktive. And-o kazo le “voluntaro” sterilizaciako and-I Čexoslovakia, maj but dešar opaš andar ežuvlja save sas sterilizuime and-o 1970 sas romane žuvlja.

III. 14

socialistikane societetako”; o Rumunikano Komunisto Partjo kerda jekh “Programo vaš i Socialo Integracia le Gypsyurengi”, thaj and-i Čexoslovakia – palal e eventura andar 1968 thaj o adoptimos jekhe neve konstituciako – i “Konceptia pe generalo publiko thaj kulturalo integracia le gypsyurengi” sas dini avri and-o 1972, thaj napal, and-o 1976, buxljardi thaj amendime. Generalo, ande sa kasave dokumentura le partjurenqe thaj le guvernurenqe sas nesave šerutne drama, pe save i specialo themeski politika tradini karing e “gypsyura” mangelas pes te žal. Kadala drama lenas and-o dikhpen o sasto thaj o lungone vramako angažimos/butikeripen, solucia k-e problemyra le kherenge thaj le sastipanske, dikhelas o sistemo le edukaciako vaš e romane xurde thaj o lačharipen lenge edukaciako, o vazdipen le romane kulturako thaj aver.

Ama, sas vi jekh numero vasne specifiko punturengo and-e themenge politike, special and-o specifiko realizimos and-e šerutne umala/sfere sikavde. And-i Bulgaria, andar 1961 astardile te oven kerde neve skolake internatura, thaj andar 1966 nesave andar e škole, kaj žanas e romane xurde, sas paruvde ande “Generalo sekundaro škole stresosa/akcentosa po siklipen butjako”. And-i Rumunia, specialo measure/akcije sas tradine karing o tiknjariipen le ginesko/numerosko

le xurdengo and-e romane familie (love xurdenge denas pes numaj k-e familije kaj sas ži k-e panž xurde), anda kodo kaj bur romane xurde sas abandonime and-e sastipnaske khera thaj and-e orfelinatura. And-o Ungro, and-o 1961, specialo measure sas tradine mamuj i diskriminacia le romengi and-e ungrikani societeta, thaj o programo vaš e khera, adar 1964, dikhelas o agorliipen 2500 romane mahalawengo. And-i Čexoslovakia, jekh dekreto le guvernosko dikhelas o peravipen le romane perengo/kvartaljengo, special and-i Divesutni Slovakia, thaj o ulavipen le romengo othar and-e gava thaj diza, thaj and-e industrialo regionura le Socialistikane Čexiko Republikake.[III. 3]

KULTURALO THAJ ISTORIKANO MOLIPEN

E ververipnata/diference and-e themikane politike andar svako them si butivar biande vaj minimum influencime le rano kulturalo thaj istorikane modelurendar. De fakto, e Divesutne Evropake dikhle athe kerdile and-e 19-to thaj 20-to šeliberša, andar trin imperiumura – o Otomanikano Imperiumo, o Austro-Ungrikano Imperiumo thaj o Rusikano Imperiumo, svako andar lende diindoj jekh aver modelo themikane politikengo pe roma. E specificitetura kadale trine modelurenge

thaj lengi influencia po avindo istorikano nivelo šaj te ovel sikavde ekzamplurenca politikenca pe khera and-e verver thema le Divesutne Evropake.

E purane imperialo, kulturalo thaj istorikane specificitetura le trine imperiumurenge si vorta reflektive and-e verver modelura le palem-thanjaripnaske/resetlemento le thanjarde romengo (savo sas maj but k-e roma andar o Otomanikano Imperiumo thaj andar o Austro-Ungrikano Imperiumo). And-o Otomanikano Imperiumo (dikh athe Bulgaria, Albania thaj sa maj bari rig andar Jugoslavija thaj Rumunia) e roma živenas andr-e riga le koloniake, ande penge etnikane pere/qvartalja, anavjarde “mahala”, sar e aver etnikane komunitetura. And-o Austro-Ungrikano Imperiumo (dikh athe o Ungriko Them, Čexoslovakia, bare riga andar Rumunia thaj maj tikne riga andar Jugoslavia, thaj Polša) e roma živenas and-e penge kolonie, perdal e riga le kolonojenge, butivar dur kilometrjenca, ande kadja-phende “ciganytelep” and-o Ungro, “osada”, “kolonia” and-i Slovakia, “tigania” and-i Rumunia, “osada and-i Telutni Polša etc. And-o Rusikano Imperiumo” (dikh athe o USSR thaj rig andar i Polša) e roma živenas xamime le aver populaciasa, ačaral ande jekh vaj maj but grupura po dešuduje kherenge jekh pašal aver (na vi and-i Transkarpattia, kaj sas austro-ungrikano modelo).

EMANCIPACIA AND-I JUGOSLAVIA

“Mamuj e inter-etnikane thaj politikane tensije kaj bazdinile palal o meripen le Titosko and-o 1980, o anglutno rom sas alosardo and-e dizako konsilio thaj o Sait Balič nadar Niš reslo membro and-o Serbikano Themutno Parlamento. Štar berša palal odova, aba sas panžvardeš-thaj-trin roma alosarde sar membrura and-e dizenge vaj provincijenge konsilia, jekhvar le thanesa kaj sas len and-o Serbikano Parlamento [...] And-o 1981, kerda pes and-o Belgrad o anglutno duje-čhibjengo programo radiosko, serbikanes thaj romanes, anavjardo “Ašunen romale” thaj gelo pes sa kadja ži and-o 1987.

III. 15

(katar Kenrick 2001, p. 406)

BULGARIA: GARAVINDOJ DUR LE ROMEN

I Bulgaria sas deklarime jekh unitaro (jekeh-naciako) them, bi avere nacionaliteturenca andre late; “e bulgarikane turkurenge” sas dini bulgarikani origina, thaj sas spidine te len peske turkikani identiteta and-o Otomanikano Imperiumo. Anda kodo kaj na sas arakhli nijekh kasavi “žantrikani” justifikacia dikhindoj le romen, oficial von agoriarde te mai ekzistisare. Na sas liparde/mencionime e roma and-e publiko thana, and-i media thaj and-e akademikane publikacije, thaj ande jekh numero thanengo katar nakhenas e sastrune droma thaj aver droma bare phiripnasa e romane mahalawe sas garavde palal bare duvara/zidura. Kadaja bilači politika na dia nijekh rezulto thaj na ažitisarda nisar k-i baxtagorutni integracia le romengi and-i bulgarikani nacia; maj but, reslo pes k-e kontrarno efektura.

III. 16

Kasave themikane politike tradine karing e roma and-e thema le Divesutne Evropake si po nivelo kadale istorikanes determinime trujalipnatengo/cirkumstancengo. And-o Ungro thaj Slovakiao drom žalas karing o sasto bilavipen le ulavde romane mahalawengo; kadaja politika sas efektivo and-o Ungro, kaj buter 2500 “ciganytelep”-engo sas peravde. And-i Rumunia, i politika po kherutnipsko umal isi sa aver thaj inkonsistento, sar si vi o isto rikano molipen and-e verver regionura le themeske. And-i Bulgaria, palal e ekzistento dekretura vaš o peravipen le romane qvartaljengo/mahalengo nana kerda pes nijekh aerioso aktiviteta, andr-odova so and-i Jugoslavija thaj Albania – sar vi and-i Sovietikani Unia thaj Polša – nanaj nijekh specialo politika le themeski tradini karing e roma.

**ORGANIZACIJE
– O “ROMANO MIŠKIPEN”
AND-I JUGOSLAVIJA**

Jekh vasni karakteristika le themikane politikenge pe roma and-e thema le Divesutne Evropake isi i atitudina karing e romane organizacije. De fakto, o keripen thaj o barjaripen kasave organizacijengo na sas šajutno bi le aprobimasa thaj le aktivo suportosa katar e themikane thaj partjurenge strukture. [III. 15]

Mamuj kadava trujalipen, o spidipen vaš pesko-organizimos thaj thaj vaš i emancipacia, save gradual barile

maškar e roma, lingerindoj k-o keripen le ververe organizacijengo thaj, k-o agor, k-o astaripen kodolesko so si anavjardo “romano miškipen”, andar e berša ’70 orde, na dia komparabilo rezultura and-o Divesutnipen/Est. Panda sas buteder vaj tikneder singularo thaj xarne-vramake initiative and-i Bulgaria thaj and-i Česoslovakia. And-o Ungro kerda pes jekh baro numero kulturalo aktiviteturenge.

I situacia and-i Jugoslavija isi jekh kazo specifiko. Ande jekh artikolo andar o belgradikano žurnali “Večerni Novosti”, and-o 1969, o Slobodan Berberski, jekh rom thaj funkcioneri komunisto bute vramako, politiko prizonieri, kaj marda pes and-i rezistenco and-o Dujto Baro Maripen, thaj membro le Centralo Komitetosko le Uniako le Jugoslavikane Komunisturenge (UJC), kerda prinžardo ke e jugoslavikane roma si te keren pengere organizacije, savengo res isi te ažitil e romen te resen k-o statuso sar “nacionaliteta” (ande kodo vaxt, le Jugoslavian sas lan jekh buxlo themikano thamipen/legislacia thaj jerarxikano sistemo, ulavindoj pirre komunitura and-e verver kategorijende – etnikane grupura, nacionaliteta thaj naciye).

Palal o keripen le “Rom Asociacia”-ko, and-o 1969, astardas o proceso keripnasko branšengo/filialengo and-e verver republike thaj, maj dur, and -e diza, khetanes le keripnasa avere romane asociacijengo (kulturalo, sportikane th.a.) verver iniciative, buxle kulturalo even-

tura (kaj sas thode romane ansamblura, festivalura) sas ažitisarde le jugoslavikane themestar; sas dine avri lila romanes, kerda pes Romano TV thaj radio (and-o Kosovo). And-o 1986, e romane asociacije sas kidine ande jekh Unia le Romane Asociacijengi and-i Jugoslavija.

**PUBLIKO INTEGRACIA
THAJ/VAJ ASIMILACIA**

Kana liparen pes e themenge politike pe roma and-i Divesutni Evropa andar i kadja-phendi “socialistikani perioda”, e evaluacije kadale diveseste ačhon and-o spirito le “sudre maripnasko”. Kadala politike, generalo thaj ande lenge konkreto keripnata, si dikhle sar sajekh le bute krimenca le totalitaro regimurenge. Isi phares avdives, vardindoj andar o punto dikhpnasko le ideologikane stereotipurenge, te arakhes jekh obijektivo thaj sa-rigengi analiza kadala themikane politikenge, sastes.

I angluni problema athe isi te resel pes jekhe precizo ulavipnask distikcijate thaj te arakhen pes relacije maškar duj procesura phandle-jekh-avrestar thaj butivar xamime: e procesura le socialo integraciako thaj le asimilaciako. And-i istoria, but manuša, save živisarde maškar aver naciye, kerde pengo drom katar i socialo integracia karing i asimilacia (sar jekh proceso naturalo vaj sar jekh thavdipen andar i themikani politika). Žandoj p-i logika adale modeloski

III. 17

E romane khera (angluno plano) thaj uče bolkura ande Filákovo, South-Eastern Slovakia. And-o 1970, o than maškaral sas šužardo romane caxrendar, thaj e manuša kaj bešenas othe sa bičhalde and-e neve kerde blokura. And-i buti aspinesa (e xornura palal) sas angažime 800 manuša, maškar lende sas (ži and-o 1989) šela romenge.

Palal o paruvipen, e fabrike sas bikinde thaj reorganizime sar kotor andar jekh multinacionalo kompania. Avdives, andar 800 manušenge kaj keren buti and-i fabrika, nijekh andar lende nanaj romane originasa.

(katar dROMa 1/2004, p. 10)

(savo isi universalo) thaj thodindoj les vi pe roma, svako themikani masura/akcija and-i Divesutni Evropa vorta tradini karing e roma šaj te ovel dikhli sar jekh phir karing i asimilacia.

I Bulgaria si o korkorutno them and-i Divesutni Evropa kaj i politika le integraciaki le romengi paruvda pes ande jekh direkto politka jekhe saste thaj bikondicionime asimilaciaki. O dikhpen thaj e reakaje karing e roma isi athe vorta telal i politika vaš i turkikani minoriteta. Jekh decizia le “Politburo”-oski andar 1962 lel and-o dikhpen “e negativo tendince le turkifikaciaki” maškar e bulgarikane muslimanura, “gypsyura” thaj tatara; so thanvia gradual sas jekh politika “tromavipnaski” te parujen pes e turko-arabikane anava ande bulgarikane anava. O palutno nivelo kadale politikako sas phandlo le kadja-phande “palem-živdjaripnasko procesosa” and-o ivend andar 1985-1986, kana bare akcije, kaj sas thode vi e sekuritetake servisura, spidine zorasa sa le turkuren, le bulgarikane muslimanuren (pomakura) thaj le romane muslimanuren te parujen pengere anava. De fakto, kadava “palem-živdjaripnasko proceso” sas jekh spidini asimilacia, kerdi zorasa ande laki palutni faza. [III. 16, 17]

Asimilaciake tendince tradine karing e roma šaj te oven arakhle vi and-e themikane politike andar Ungriko Them, Čexoslovakia thaj, ande jekh vareso grado, Rumunia. And-e berša 1950 thaj 1960, and-i ungrikani societeta vakere-las pes, maj but vaj maj cerra putardes,

pal-e “naturalo asimilacia le gypsyurengi”. And-o 1970, i logika le themikane politikaki aba sas aver, liindoj peske jekh konstruktivo spirito, kaj te thol la’ ande neve termenura. O Ungrikano them astarda te ažutil i integracia le romengi and-i societeta thaj o ingeripen maj dur thaj o barjaripen lenge etnikane kulturako, ama na dia len o statuso themute seljorjako (nacionalo minoritetako), sar kerda e avere selikane/minoritaro komuniteturenca. O logiko agordiipen/konkluzia kaj thavdel athar isi sa i asimilacia, ama kerdi le vramasa.

I politika pe roma and-i Čexoslovakia geli sa pe kasave principura. Athe – palal e oficialo norme – e roma sas definime sar jekh komuniteta avere naturasa, savi našti te ovel komparime le avere minoriteturenca, jekhe avere statusosa (“themutne gypsykane origina-ke”). I politika pe roma sas definime sar “socialo integracia” thaj “akulturacia”, ama and-o čačipen kadaja sas (bi te ovel phendo kadja and-e oficialo dokumentura le partjosko thaj le themesko) vorta o drom karing i avindi asimilacia.

I situacia and-i Rumunia sas varesar similaro. Athe, i asimilacia le romengi and-i rumunikani societeta lingerdja k-o biandipen bare grupurengo populaciake romane originakere save xasarde (rigutnes vaj sastes) pengi romani identiteta thaj penge etnikane thaj kulturalo karakteristike. O Rumunikano them astarda kadava proceso vaš e alokacije thaj anda kado na dia bari atencia

le romen, dikhindoj lenge problemura sar social, na sar etniko. [III. 18]

Našti vakere pes pala’ asimilatorutne atitudine thaj tendince and-e themikane politike pe roma, vi te dikhasa pe jekhe lungone vramaki perspektiva, and-aver thema le Divesutne Evropake. De fakto, and-i Polša thaj Albania, save si thema bazime p-o modelo “jekhe-naciao”, i themikani politika pe roma sas kadja insignifikanto, ke našti te ovel dikhli ande kadava konteksto. Čačes, e roma andar Jugoslavija vazdine i problema le liipnaski jekhe oficialo statusosko, barabar le avere manušenca, ama o nanai-pen kasave statusosko našti t-ovel dikhlo sar suporto jekh asimilaciaki politikako (eventual, dia pes lenge kadava statuso sigo palal o phaglipen le Jugoslavijako). O koncepto le “jugoslavismosko” dikhelas o paruvipen sarre ženengo ande jekh nevo tipo komunitetako (“jugoslavura”), ama kadaja naj dikhli sar preliminaro asimilacia le romengi and-aver nacije.

I situacia sas analogo ande USSR, kaj e roma si, sogodi phenasa, jekh insignifikanto komuniteta (te kerala komparacia pe skala le verver etnicitetura le Sovietikane Uniake) thaj našti vakere pala’ jekh specialo politika vaš lengi asimilacia. So sas vazdino and-i Sovietikani Unia sas o koncepto le avinde “sovietikane manušesko” (jekh metafora, analogo la amare-divesengo konceptosa le “khetane evroputne familiako”), savo dikhelas o jekh-keripen (unifikacia) sarre manušengo ande jekh kalitativ nevi formacia.

RUMUNIA: E ROMA SAR DUJTO RES LE "SISTEMATIZACIAMI"

I pinžardi politika le "sistematizaciaki" kerdi katar o Nicolae Ceausescu and-e berša 1970 thaj 1980 inkludisarda bare destrukcije le separime kvartaljenje andar e diza thaj gava vaj saste gaven, thaj o thanjaripen le ženengo kaj bešenao othe ande neve thana. Kadaja buti kerda pes special and-i Transilvania, thaj linderdja k-e migracije le romenge andr-e

rumunikane proprietetura. Ama kadaja politika na sas tradini vorta karing e roma, sar patjandjas pes butivar, ama ande jekh nacionalo dikhipen sas tradini maj but karing o tiknjari-pen le numerosko le ungrikane minoritetako, thaj e roma ande kadava kazo sas dikhle sar manuša andar i majoriteta, kaj si i rumunikani nacia, i asimilacia dikhindoj d-akanara angle le romen save dine rigate o naturalo drom lengere durutne avindipnasko.

III. 18

KONKLUZIA

Te lasa and-o dikhipen so keras analiza jekhe agorutne rezultoske andar jekh punto dikhipnasko amare divesengo thaj ke o maj vasno kriterio si o arakhipen jekhe bareder nivelosko integraciako, andr-odova so inkeren pes / prezervisaren pes e etnikane thaj kulturalo karakteristike, dašti phenas ke e saste themikane politike (na jekh korkorutni politika!), madikh e resa kaj kamenas len, resle ververe rezulturende vaš e roma and-i Divesutni Evropa. P-e aver rig, lenge živipnaske

kondicije thaj edukacionalo nivelo dikhle sigo jekh mištjaripen kerindoj komparacia le nakhe istorikane periodenca, o grado lenge integraciako barilo, thaj vazdinilo jekh baro kotor relativ mišto edukime romengo. Ama, sajekh, o pokinipen vaš dino kadaja integracia si dosta baro. But roma and-i Divesutni Evropa gele po drom le socialo rimosaripnasko/degradaciako thaj marginalizaciako, jekh proceso kaj barilo but thaj gelo sa maj dur palal i "paruvipnaski balval". So si indikativo isi ke kadala procesura si maj mištto sikavde thaj xačarde

maj zurales and-e thema specifikone, šužes formulime politikenca pe roma (and-o Čaxiko them thaj Slovakia, Ungriko Them, Rumunia thaj Bulgaria) thaj maj cerra othe kaj e politike sas tikne vaj nana sas xič. Ama o agorutno rezulto le politikengo pe roma and-e thema la Divesutne Evropake si reslo maj but le generalo socialo zurjaripnasa thaj "šerutne-dromeske" / "mainstream" politikengo pe roma (sa kodola politike sar vaš e aver themutne), thaj maj cerra le "specifiko" politikenca pe roma sar ulavdi/separime komuniteta.

Bibliografia

Achim, Viorel (1998) *Țiganiii în istoria României*. București: Editura Enciclopedică | **Barany, Zoltan (2001)** *The East European Gypsies. Regime Change, Marginality, and Ethnopolitics*. Cambridge: Cambridge University Press | **Crowe, David M. (1995)** *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia*. London / New York: I. B. Tauris Publishers | **Davidova, Eva (1995)** *Romano Drom. Cesty Romu 1945-1990. Zmeny v Postaveni a Zpusobu Zivota Romu c Cechach, na Morave a na Slovensku*. Olomouc: Palacky University | **Djurić, R. / Becken, J. / Bengsch, A. B. (1996)** *Ohne Heim - Ohne Grab. Die Geschichte der Sinti und Roma*. Berlin: Aufbau Verlag | **Fraser, Angus (1992)** *The Gypsies*. Oxford / Cambridge: Blackwell | **Gronemeyer, Reimer (1983)** *Zigeunerpolitik in sozialistischen Ländern Osteuropas am Beispiel der Länder Ungarn, Tschechoslowakei, Polen*. In: Gronemeyer, Reimer (ed.), *Eigensinn und Hilfe. Zigeuner in der Sozialpolitik heutiger Leistungsgesellschaften*. Giessen: Focus Verlag, pp. 43-183 | **Gronemeyer, Reimer / Rakelmann, Georgia A. (1988)** *Die Zigeuner. Reisende in Europa*. Köln: DuMont Buchverlag | **Guy, Will (2001)** *The Czech lands and Slovakia: Another false dawn?*, in: Guy, Will (ed.) *Between Past and Future: the Roma of Central and Eastern Europe*. Hatfield: University of Hertfordshire Press, pp. 285-332 | **Kalinin, Valdemar (2003)** *Zagadki baltiiskikh tsygan (Rossiya, Estoniya, Litva, Latvija, Polsha)*. Vitebsk | **Kenrick, Donald (2001)** *Former Yugoslavia: a patchwork of destinies*. In: Guy, Will (ed.) *Between Past and Future: the Roma of Central and Eastern Europe*. Hatfield: University of Hertfordshire Press, pp. 405-425 | **Marushiakova, Elena / Popov, Veselin (1997)** *Gypsies (Roma) in Bulgaria*. Frankfurt am Main: Peter Lang | **Mróz, Lech (2001)** *Poland: the clash of tradition and modernity*. In: Guy, Will (ed.) *Between Past and Future: the Roma of Central and Eastern Europe*. Hatfield: University of Hertfordshire Press, pp. 252-267